زبدة الآداب = لبّ آداب الطّالبین
از: ملا محمدحسن خوئینی

به کوشش: محمدعلی عیوضی

مقدمه

قبل از هر چیز لازم می آید که جایگاه این رساله و امثال آن را در جغرافیای دانش ها تبیین نماییم. ما در کتب و رسائلی این چنین با دو دسته از مسائل ناهمگون مواجه می شویم. دسته ای از این مسائل به علم بدون در نظر داشت رابطه ی آن با کردار و رفتار انسان می پردازند.[1] مسائلی مانند ارزش دانش، ملاک ارزش دانش، تفکیک دانش های ارزشمند از دانش های بی ارزش یا حتّی ضد ارزش و تبیین آن ها، ارائه تشکیک ارزشی در دانش ها، هندسه ی رده ای دانش ها، تاکید بر فراگیری علم حال و... . این دسته مسائل عمدتاً دارای ساختاری توصیفی اند. امّا دسته ای دیگر به علم در روند علم آموزی یعنی در رابطه با کردار و رفتار انسان می پردازند. این دسته مسائل عمدتاً دارای ساختاری توصیه ای هستند. این دسته را می توان به دوشاخه بزرگ تقسیم نمود. شاخه ای به توصیه های ارزشی می پردازند و شاخه ای دیگر به توصیه های روشی. توصیه های ارزشی مانند نیّت، توکّل، جدّ، مواظبت، همّت، اخلاص ... و توصیه های روشی مانند مقدار درس، فهم درس، وقت تحصیل، کیفیّت انتخاب استاد و شریک، چگونگی مباحثه و... . لازم به ذکر است که در تمام این مسائل نوعی

---

۱. می توان گفت که آن ها تنها به ساحت معرفتی انسان مرتبط هستند.

هم‌آمیختگی دیده می‌شود که بر اساس دیدگاه ما به وجه تمایز علوم امری موجّه است. به هر تقدیر شاید بتوان دسته‌ی اوّل را نوعی علم‌شناسی دانست امّا شاخه‌ی اوّل از دسته دوّم مربوط به اخلاق حرفه‌ای دانشمند[1] و شاخه‌ی دوّم مربوط به مهارت‌های تحصیلی می‌شود، که دارای منشاءهای تجربی، طبّی، روانشناسی و... می‌باشد.

این رساله یکی دیگر از آثار محمّد حسن بن ملّامصطفی خوئینی است که به شماره ۱۲۹۶۳/٦ در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی ﷺ نگه‌داری می‌شود. مؤلف در آن به انتخابی گویا از آداب المتعلّمین دست زده است. هنوز نمی‌توان مؤلف آداب المتعلّمین را خواجه نصیرالدین طوسی ﷺ دانست، بلکه این احتمال به نظر دور می‌رسد.[2] به هر حال کتاب آداب المتعلّمین سالیانی بسیار مورد توجه علم‌آموزان قرار داشته و کسانی به شرح و ترجمه آن پرداخته‌اند که نام بعضی از ایشان در ذیل می‌آید:

۱. اللؤلؤ الثمین، ابوالحسن سلیمان بن عبدالله ماحوزی.

۲. ترجمه آداب المتعلمین، سیّد علی محمّد بن ابراهیم حسینی مرعشی.

۳. تذکرة الطّالبین، سیّد امیر عادل حسینی.

٤. بیان الآداب محمّد مؤمن بن محمّد قاسم جزائری شیرازی (صاحب طیف الخیال).

۵. مقیاس آداب، سیّد محسن بن غفار الدهخورقانی. ۱۳٦۳

٦. هدایة الطّالبین، سیّد محمود بن مهدی موسوی دهسرخی اصفهانی. ۱۳۷۷

رساله خوبینی دارای دو نام می‌باشد که در سرآغاز رساله آمده است یکی زبدة الآداب و دیگری لبّ آداب الطالبین. از ویژگی های این رساله و سایر رسائل مفرده خوئینی می‌توان به برخورداری از نثر مسجع و حواشی توضیحی و تکمیلی فراوان یاد نمود. نیز از فوائدی که بازخوانی این رسائل به همراه دارد آشنایی با نوع نگرش ها و دیدگاه‌ها و فضای حاکم بر مدارس و جوامع اعصار پیشین است.

۱. اخلاق در این جا نه در مقابل آداب که شامل آداب نیز می‌باشد.

۲. درنگی دیگر در انتساب آداب المتعلمین به استاد البشر جهانبخش، جویا. اخلاق، پاییز۱۳۸٤، شماره ۱، ۱۷۷ـ۱۹۰.

زبدة الآداب = لبّ آداب الطالبين

[بسم الله الرحمن الرحيم]

الحمدلله الذّى خلق الإنسان، علّمه البيان وأحكام القرآن

وصلّى الله على نبيّه الذّى بُعث إلى الإنس والجآنّ وعلى آله المكرّمين وأصحابه المؤدّبين بالإتقان.

وبعد، اعلم! أنّ العلماء ـ رضوان الله عليهم ـ قد صنّفوا فى آدابِ السّالكينَ الطّالبينَ لِعلومِ الدين كتباً ورسائل شريفة منيفة، كمنية المريد للشهيد الثانى ـ رحمة الله عليه ـ وهى مبسوطة ـ يجدها من يطلبها البتة ـ وكالكتاب المعروف بآداب المتعلّمين وهو متوسط لطيف،[1] وإنّى أردتُ أن أنتخب آداب المتعلّمين ليصر وجيزاً مفيداً ومختصراً لطيفاً ليكمّل المراتب[2] ولكلّ مرتبة سالك و طالب، سيّما مع قصور الهمم فى هذه الأزمان وضممتُ إليه بعض فوائد كانت مناسبة بالمقام.

فأقول:

يلزم على الطّالب طلب علم الحال، الموصل إلى النفع فى المآل، مع الخلوص فى كلّ الأحوال، مع اختيار أحسن العلوم فى الحرام والحلال، بل فى غيره من علوم العقائد والأخلاق والأعمال، مع اختيار أعلم وأفضل العلماء فى العلم والورع والحلم بل الأسنّ أيضاً، مع المشورة منهم فى طلب أىّ علم يراد قرائته.

ويختار شريكاً مُجدّاً وَرِعاً، صاحب الطبع المستقيم جدّاً ويقنع بأُستاذ واحد وعلم واحد و كتاب واحد إلّا مع الضرورة حتّى يستغنى من ذلك الأُستاذ والعلم والكتاب بتوفيق ربّ البريّة.

ويلزم أن يكون محترِماً للعلم وأهله فى الغاية ويحترز عن الأخلاق الذميمة[3] ويكون همّتُه على حفظ جميع العلوم بالرّويّة، ويكون ذا جدّ ومطالعته كثيرة فى أوّل اللّيل وآخره ويغتنم أيّام الشّباب والطّراوة فإنّها أيّام تحصيل الكمال لكونه فى نهاية الإستعداد والقوّة ويختار المتون لكونها يقظة لا الحواشى لكونها أغطية البصيرة ويناظر المصنّفين بشرط استقامة الطّبيعة[4] ويتأمل دائماً

١. لطيفة للمبالغة. منه

٢. أى المبسوط كالمنية والمتوسط كآداب المتعلمين والموجز كزبدة الآداب. افهم. منه

٣. فإنّها كلاب معنويّة. منه

٤. أى: طبيعة ذلك المصنّف. منه

فی دقایق العلوم المفیدة، فإنّ التفکّر سبب الفطنة و التّذکرة و یتأمل قبل کلّ کلام للإصابة [۱] و یشتغل بالشّکر بجمیع الأجزاء سیّما بالاجزاء الرئیسة بروایة العلم و إعطاء الأموال مع طلب الهدایة و التوفیق لنفسه و المؤمنین من [۲] أهل الولایة و لایطمع فی خیرات البریّة لکون الله مبدیء کلّ خیر فی الدنیا و الآخرة و لذا قیل و نعم ما قیل:

دست حاجت چه [۳] بری پیش خداوندی بَر که کریم است، رحیم است، غفور است و ودود

وأن یعدّ و یقرّر الأوقات و الأوراد و الأعمال فی الیوم و اللّیلة و یعدّ تقدیراً فی تکرار الدرس للحافظة [٤] لکن کلّ ذلک بطریق العدالة، فخیر الأمور أوسطها ألبتة، و ینبغی المداومة علی العلوم النافعة [٥] من أوّل العمر إلی آخر حیاته المقدّرة و یتوکّل علی الله فی جمیع الأمور الکلیّة و الجزئیّة {وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللهِ فَهُوَ حَسْبُه} [٦] بلا ریبة و یصبر فی مراراة العلم فی البدایة حتّی یحصل له لذّة العلوم النافعة فإنّها فوق اللّذائذ الجسمیّة [۷] و لذا قال بعض الموفقین لعلوم الشریعة: [۸] أین أبناء

---

۱. أی للإصابة بالحقّ بالتّأمّل و التوفیق؛ فتدبر فی کلّ کلام یتکلّم به و لو کان حقّ نظرک سهلاً یسیرة*. منه

*التاء للمبالغة. منه

۲. بیان للألف و اللّام فی المؤمنین. منه

۳. به معنای دست حاجت چو بری ... می باشد.

٤. أی فی فطنة الدّروس و حفظها. منه

٥. لایخفی أنّ من جملة العلوم النّافعة الحالیة علم طریق توسعة الأرزاق بالأدعیّة و غیرها کحسن الخطّ و المعاشرة* و علم طریق حفظ الصّحة و یکفیک ما روی عن النّبیّ و الأئمّة .علیه و علیهم الصّلوة و السّلام و التحیّة .کطّب النبیّ *و طبّ الأئمّة. منه

*و لنعم ما قیل بالفارسیة:

هر که خواند پنج سوره وقت پنج هر چه خواهد زود یابد غیر رنج

صبح یس، ظهر عمّه، عصر فتح واقعه مغـرب، عشا الملک گنج

منه

*اسم کتاب للمستغفری. منه

٦. الطّلاق (٦٥) : ۳.

۷. و لذا قیل: أوّل العلم کمرّ البصل و آخره کحلو العسل، و لنعم ما قیل:

عشق اوّل سرکش و خونی بود تا گریزد هر که بیرونی بود

۸. أعنی الشیخ الطوسی و خواجه نصیر الطّوسی و غیرهما من علماء الإمامیّة، حتّی قال نصیر الملّة و الدّین کلاماً فی النظم و

أبناء الملوک من هذه اللذّة؟ [1]

و لايشتغل بشيءٍ من الأمور الدنيويّة بل يستغرق أوقاته من العلوم النافعة و لايعرض عن الفقه و التفسير و الحديث و علم التجويد و القرائة بعد أن قضى الوطر من مقدّمات المذكورة و يلزم قرائة علم الكلام و الحساب و الهيئة لكونها مقدّمة لفهم الأحاديث المأثورة فى المعارف [2] و الفرائض [3] و القبلة، بل من اللّوازم على الطّلبة قرائة مقدّمات الحديث من الرّجال و الدّراية، [4] و يغتنم أيّام الشّباب و الطّراوة فإذا ملّ من علم ينظر فى الأنواع آخر من العلوم النافعة.

و يدفع نومه بالمآء و غيره فإنّه من الحرارة، و يكون شفيقاً ناصحاً على البريّة غير حاسد على الخلق، بل مفيضاً إليهم بقدر الطاقة، و يشفق على تلامذته بالغاية، و لاينازع العلمآء و لا العامّة، بل يلزم مع الصديق المرّوة و مع العدوّ المماشاة و المسامحة، و يحترز من سوء الظّن بأهل الشريعة، و يكون مستفيداً فى كلّ حال ليحصل له الفضيلة، و يلزم أن يكون معه محبّرة ليكتب الفوائد و الفرائد [5] الواردة، و يغتنم الصحة و الأمن [1] و الشيوخ، و بقيّة العمر فى الدنيا فانية، فإنها مزرعة

لنعم ما قيل:

لذّات دنيوى همه هيچ است نزد من — در خاطر از تغيّر آن هيچ ترس نيست
روز تنعّم و شب عيش و طرب مرا — غير از شب مطالعه و روز درس نيست

منه

١. كتاب آداب المتعلّمين: ١١٠.

٢. ناظر إلى الكلام. منه

٣. ناظر إلى الحساب. منه

٤. فلاجرم العلوم كثيرة و زبدتها ما نظمتها فى ستّة أبيات عربيّة؛ هكذا:

قبل العلوم لازم البيانى — صرف و نحو، منطق، معانى
متمم الحديث سلّم الكمالى — هو المعروف بالدّراية الرّجالى
فنّ الحساب آلة الكمالى — حقّ الكمال هيئة السّمائى
أصل العلوم مقصد الكرامى — اصولُ فقهُ تفسير كلامى
فنّ الحديث روضة الجنانى — حقّ الجمال زينة الجنانى
بعد العلوم لازم الجنابى — إطاعة الرّحمن بالتمامى

٥. هذا إشارة إلى المطالب العقليّة كالأوّل إلى النقليّة. منه

الآخرة، وكلّ تملّق مذمومة.[۲]

زيّد فى طلب العلوم النافعة! ويلزم ويجب أن يكون وَرِعاً صالحاً فى الحقيقة وإلّا فإمّا أن - يموت فى شبابه أو يبتلى فى الرّساتيق أو بخدمة السّلاطين الجابرة وفى الآخرة له الخسران و الفجرة ونعم ما قيل:

تحصيل دوام خواهد و جدّ و طلب — پيوسته به روز بحث و تكرار به شب
طاعات و عبادات و رياضات و ادب — بى اين همه تحصيل محال است و عجب

لمحرره محمّد حسن ـعفى عنه ـ

۱. أى من اختلال الزّمان. منه

۲. للمبالغة. منه

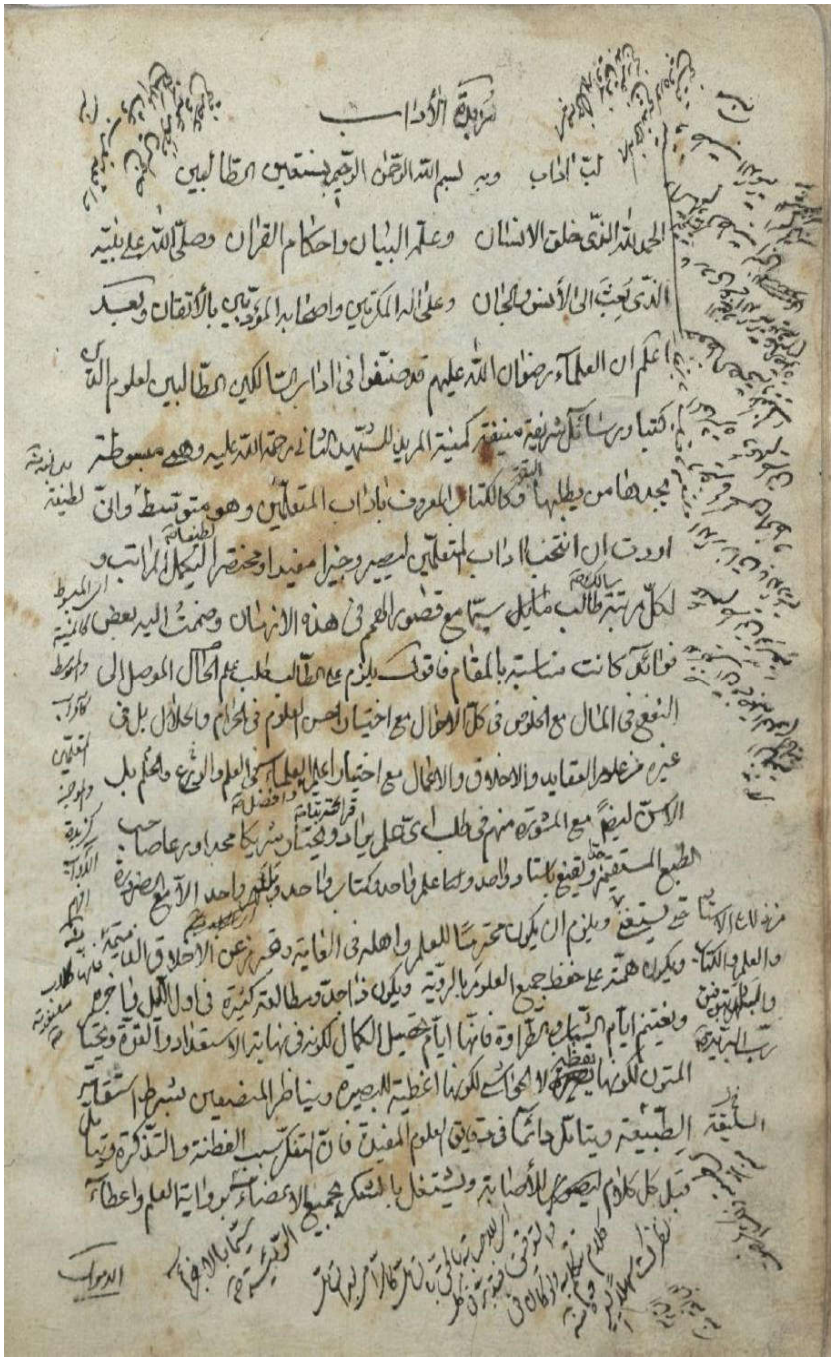

صفحهٔ آغاز زبدة الآداب، نسخهٔ شماره ۱۲۹۶۳

کتابخانه آیة الله العظمی مرعشی نجفی رحمه‌الله

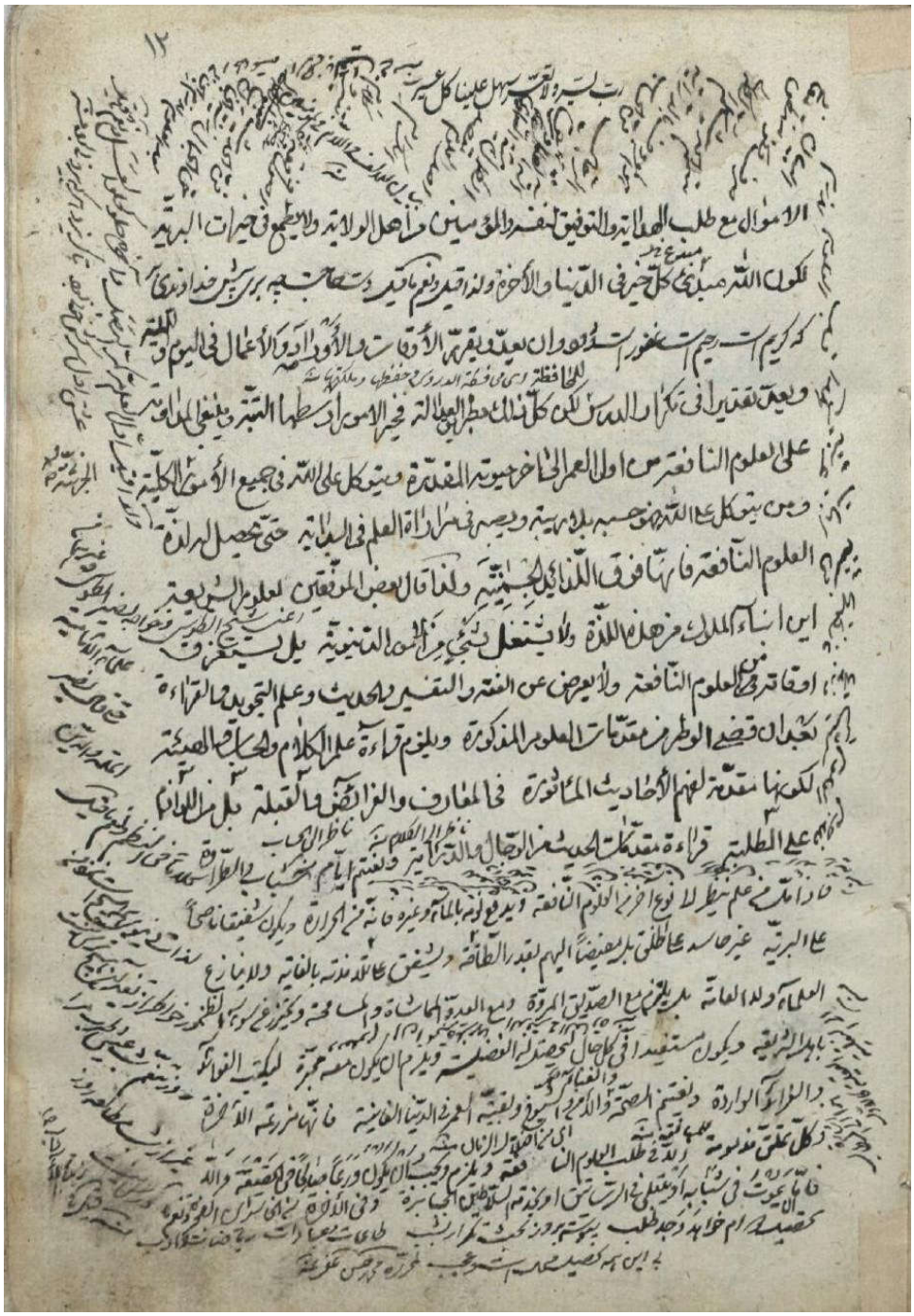

صفحهٔ انجام زبدة الآداب، نسخهٔ شماره ۱۲۹۶۳

◆ ◆ ◆